

Anton Polšak

Samorastniki in Boj na požiralniku pri geografiji

SPOMENIK PREŽIHOVEMU VORANCU PRI KOTLJAH.

Dr. Anton Polšak

Zavod RS za šolstvo
anton.polsak@zrss.si
COBISS: 1.04

Uvod

Naloga literarnih teoretikov je verjetno skušati čim bolj celovito interpretirati neko književno delo. Odkrivajo nam različne vidike razčlenbe in interpretacije, ki jih kot običajni bralci ne zaznamo. Pa se vprašajmo, kaj lahko k temu doda geografija. Gotovo se geograf ne bo spuščal v analizo umetnostne in sporočilne vrednosti nekega leposlovnega dela, saj k temu že v osnovi ni poklican niti ne zmore pridati kakšne ustvarjalnejše ugotovitve. Ponavljanje že napisanega s strani literarnih kritikov in zgodovinarjev pa nima (pre)velikega smisla. Torej je hiter in neposreden odgovor lahko opozorilo na geografsko ozadje neke zgodbe, na pokrajino ali vsaj prostor, v katerem se zgodba dogaja. Izbrali smo dve noveli Lovra Kuharja ali Prežihovega Voranca – Samorastniki in Boj na požiralniku – in skušali opozoriti na geografski vidik obeh novel. Ob pisanju članka smo pregledali tudi nekaj analiz Prežihove proze (Zadravec, 1958; Slodnjak, 1968; Hladnik, splet; Pogačnik, 1983; Zorko, 1993 idr.), ki so nekakšen okvir našega razmišljanja, a smo vseeno morali večino ugotovitev izpustiti in slediti našemu osnovnemu namenu – analizi geografskih razsežnosti obeh del. Gre za to, da skušamo ugotoviti, kam je pisatelj dogajanje postavil in to s čim manj interpretiranja, ampak z dejstvi, ki se dajo iz besedil razbrati neposredno in nesporno. Da je pisatelj v Samorastnikih opisoval kmetijo na severnem pobočju Obirja, bomo vzeli kot dejstvo, da pa se je kmetiji reklo pri Karničniku, pa ne, saj z ničimer ne moremo potrditi, da se je kakšna kmetija tamkaj res tako imenovala. Prav tako bo dejstvo, da je v Samorastnikih omenjeni Ožbej padel v Zablaško jezero, a ne dogodek sam, temveč jezero kot tako, ki je resnično. Pa še nečesa ne smemo pozabiti omeniti; že samo branje izvrstnega leposlovja ne glede na čas in okoliščine, v katerem je nastajalo, ter smer, kateri pripada, je lahko bralcu v užitek, če ga pa pri tem še osebnostno obogati s kakšno do tedaj neznanom razsežnostjo, pa še toliko bolje.

Samorastniki – geografski okvir novele

Pisatelj postavlja zgodbo na severno pobočje Obirja ali Ojstrca, na vrh širokega slemena. »S prijateljem Lipušem Košatom sva se soparnega

Gotovo se geograf ne bo spuščal v analizo umetnostne in sporočilne vrednosti nekega leposlovnega dela, saj k temu že v osnovi ni poklican niti ne zmore pridati kakšne ustvarjalnejše ugotovitve. Lahko pa opozori na geografsko ozadje neke zgodbe, na pokrajino ali vsaj prostor, v katerem se zgodba dogaja.

Povzetek

Članek analizira geografske vidike dveh Prežihovih novel – *Boja na požiralniku* in *Samorastnikov*. Ob poglobljenih študijah literarnih zgodovinarjev to ni lahko, čeprav je, kljub poglobljenim raziskavam različnih razsežnosti obeh novel oziroma Prežihovih del, skoraj nemogoče napisati kaj povsem novega – lahko samo poudarimo nekatere vidike, ki v običajni (literarni) preučitvi navadno niso toliko izpostavljeni. Drug motiv za pričujoči zapis pa je ugotovitev, da se obe noveli pogosto izbirata tudi kot maturitetno branje. Potemtakem dodatna osvetlitev geografskih dimenzij ni nesmiselno delo, saj lahko tudi geografija prispeva h kakovostnejši analizi in doživljanju obeh zgodb.

Ključne besede: *Samorastniki*, *Boj na požiralniku*, Koroška, Prežihov Voranc, medpredmetno povezovanje.

Novellas *Samorastniki* and *Boj na požiralniku* in Geography Lessons

Abstract

This article analyses the geographical aspects of two novellas by Prežihov Voranc – *Boj na požiralniku* and *Samorastniki*. This is no easy task, considering the in-depth studies of literary historians, though, despite the in-depth research into various dimensions of both novellas or of the works of Prežihov Voranc, it is almost impossible to write anything new – we can merely highlight certain aspects that are usually not pointed out in traditional (literary) studies. Another motive for writing this text is the finding that both novellas are often selected as required reading for the Matura examination for secondary school students. Thus, a further clarification of the geographical dimensions is not pointless, since Geography can help us to better analyse and experience both stories.

Keywords: *Samorastniki*, *Boj na požiralniku*, Koroška, Prežihov Voranc, cross-curricular integration

poletnega dne po več ko dveurni hoji zvrnila na hrbet širokega gozdnatega slemena, ki se je naslanjalo na severno pobočje mogočnega Obirja.« Do tu se zdi zapis realen¹, ne pa nujno resničen. Realen je v smislu, da je Obir v resnici

1 Mogoče je pisatelj res kdaj hodil po omenjenem slemenu, a gotovo ni sledilo to, kar piše v nadaljevanju. Zgodbo naj bi pisatelj pripovedovala njegova mati, njej pa njen oče. Koler (2000, 58) piše, da naj bi po besedah Prežihove soproge njegova mati izjavila, da je Prežih popisal zgodbo o Hudabivški Meti »čisto po resnici, nič zlagano, nič predjano«. Ne glede na to bomo vzeli zgodbo kot tako in poudarili nekaj geografskih vidikov.

mogočna gora, četudi odmislimo čustveno komponento zapisa, široka gozdna slemena pa so prav tako resničnost njegovega vznožja. Visoki Obir (2139 m) in Mali Obir (1947 m) sta namreč v tem delu najbolj severni in zares markantni karavanški gori. Podobno gre zgodba tudi v nadaljevanju. Pohodnika namreč prideta do nekdanje Karničnikove kmetije. Ne vemo, če je na vrhu slemena bila kdaj res kakšna velika kmetija, ki bi po pisateljevem zapisu merila 300 oralov (johov) ali dobrih 150 ha, niti ne vemo, če se je kmetu res reklo Karničnik. O njem pisatelj piše tako: »Vrh tega slemena, Karnic, je v prejšnjih časih živel kmet Karničnik. Rekli so mu tudi Kresnik, in sicer zategadelj, ker so Karničniki imeli pravico in dolžnost o kresu na Obirju kresove žgati. Zato so bili poznani ne samo po bližnji Podjuni in po spodnjem Rožu, temveč tudi po vseh krajih Koroške, koder so se ti kresovi videli.« K Obirju, Podjuni in Rožu se bomo še vrnili, poglejmo na tem mestu, kaj še zveemo o Karnicah. Razen vseskozi poudarjene mogočnosti kmetije in ošabnosti njenih gospodarjev, je precej poudarjena tudi njena usoda, iz katere lahko spoznamo širšo usodo nemalo kmetij tedanjega časa.

Usodo kmetije pisatelj opiše z besedami, ki jih »položi« v usta Metine hčere Nane, in s tem, kar naj bi pohodnika (pisatelj in Lipuš Košat) videla. Pisatelj zapiše: »Karniška huba je bila med prvimi, če ne prva, ki je v teh krajih postala žrtev tako imenovane »kmečke kuge«, bolezn, ki je v drugi polovici preteklega stoletja uničila po Karavankah na stotine kmečkih posestev. Danes so Karnice grofovsko last in od nekdanjega njihovega ponosa ni ostalo skoraj nič. Polja so bila že davno zasajena in lepi gozdovi so jih že drugič prerasli; od hramov so ostale samo lesena bajta in ovčje staje; oboje je danes bivališče ubornega najemnika, ki pa bolj zasluži ime drvarja, zakaj na preostalem polju okrog bajte more rediti le dve, tri krave in par ovac.« Čeprav ne zveemo, kdaj natančno je pisatelj hodil po teh krajih², pa od nekdanje kmetije ni ostalo kaj veliko: »Sledovi ostalega, nekdanjega obširnega poslopja Karnic, so se že vdrli v zemljo, le tam, kjer sta bila nekdanj ognjišče in krušna peč, se še vidi kamnita groblja, ki je ruša še do danes ni mogla prerasti. Okrog bajte sameva nekaj suhljatih tepk in lesnač, odetih v planinski drevesni mah, da se zde ko sivi strahovi, sicer pa pritiskajo na to tesno bivališče od vseh strani črni lesovi s svojimi temačnimi sencami.« Opis nam daje slutiti nekdanjo mogočno kmetijo, od katere v relativno kratkem času (kakšnih 60 let) ni ostalo veliko. Nekdanjo

2 Glede na to, kdaj je bila novela prvič objavljena, lahko predpostavimo, da je pripovedovalni del zgodbe možno postaviti v 30. leta 20. stoletja, zgodbo, ki jo pripoveduje Hudabivška Nana, pa v čas med 1830 ali 1840 in 1875.

Slika 1: Pogled z Ojstrca (Obirja) na Podjuno, Klopinsko in Zablaško jezero; zadaj Golica (Koralpe)

mogočnost je zamenjala skromna, od vetra in dežja potemnela bajta z ovčjimi stajami, od drevja pa na nekdanje čase spominja le še par (suhljatih) sadnih dreves.

Literarna teorija je razvila več metod za učinkovito razčlemba in interpretacijo literarnih del, a njihov skrajni doseg ne more preseči interpretacije. Verjetno je to povsem dovolj, saj tega, kaj je ob tem ali onem zapisu mislil pisatelj, tako ali tako ne moremo vedeti. Geografska dejstva so v povezavi s tem vendarle malo drugačna; če gre za nedvoumen zapis geografskih pojmov in imen, potem je to dejstvo, ki lahko ali pa ne ustreza dejanskemu stanju. Tako kot je realen Obir in njegova široka slemena, ki se nanj naslanjajo, je realnih (a ne nujno resničnih!) tudi nekaj tepk in lesnik, pa naokrog ležeč črn les nekdanjih poslopij. Njihove temačne sence pa so že pisateljeva figura, ki poudari propadanje in dokončnost Karnic.

Ob slikovitem izboru besed ne moremo spregledati geografskih dimenzij opisa. Pri tem bomo seveda pozorni na pisateljsko figuraliko ali kot za Prežihove zgodbe pravi Čeh Steger (2010, 60): »S tematskega vidika so posamezni opisi pokrajine precej šablonski. Prevladujejo drobni opisi sončnega vzhoda in zahoda, gozdne idile in zorečega klasja na njivi, stilno pa se umeščajo v impresionistično polepotene razpoloženske opise.« Nekaj od tega je tudi v Samorastnikih. A Koler (2000, 61) omenja, da že uvodno enoto odlikuje čudovit opis okoliške pokrajine. V drobcih se to kasneje in to zelo lepo še nekajkrat ponovi. Pisatelj poleg Obirja omenja še Podjuno

in spodnji Rož, dolini, ki se razprostirata ob severnem obrobju Obirja, a ne samo tam, Rož sega še daleč ob Dravi navzgor, Podjuna pa ob Dravi navzdol. Kmetiji pravi pisatelj huba, ki je bil v fevdalizmu oznaka za samooskrbno kmetijo, torej dovolj veliko, da je preživela na njej živečo družino. Kaj meni pisatelj s »kmečko kugo«, pa smo lahko bolj ali manj gotovi, da gre za propadanje kmetij zaradi zadolževanja oz. prehod iz kmečkih v gosposke roke; v opisanem primeru naj bi sicer kmet prodal kmetijo »grofovskemu«, ker se »... mlada obirskih bregov ni mogla privaditi. Slednjič je le pregovorila moža, da je Karnice prodal in kupil velik gosposki grunt v ravnini blizu celovške ceste, Karnice je kupila graščinska gospoda 1875. leta.« Pisatelj dogajanje nato še podkrepi in posploši: »Karnice so prve v tem kraju prišle v gosposke roke, potem pa je šlo, ko da bi se plaz udrl; v teku treh desetletij so pokupili grofovska in razna druga gospoda veliko posestev, predvsem gorskih, lesnih posestev in ako greste danes od štajerske meje po planinah proti sončnemu zahodu do Borovelj, se vam ni treba bati, da bi morali z gosposkega stopiti na kmečko lastnino.« To omenjamo tudi zaradi tega, ker je pisatelj prvotno napisal tudi nekaj o propadanju kmetij, a tega ni vključil v objavo. Nedvomno že z zapisanim slutimo širšo, socialno in družbeno noto novele, čeprav se lahko strinjamo, da pisatelju prav gotovo ni šlo za prikaz propada mogočne kmetije in življenja kmetov na Koroškem sredi 19. stoletja, ampak za monumentalni lik Hudabivške Mete (Koler, 2000, 64; Mihurko Poniž, 2000, 11–17) – z vsemi razsežnostmi socialnega realizma.

Novela Samorastniki ima gotovo širšo, socialno in družbeno noto, čeprav se lahko strinjamo, da pisatelju prav gotovo ni šlo za prikaz propada mogočne kmetije in življenja kmetov na Koroškem sredi 19. stoletja, ampak za monumentalni lik Hudabivške Mete.

Če se še malo držimo geografskega okvirja novele, opazimo, da je v delu omenjeno tudi Zablasko jezero: »Ožbej je некоč spet nekaj dni pil in ko je ponoči hodil proti hudabivški kajži, je štrbunknil v Zablatniško jezero, od koder so ga drugi dan mrtvega potegnili.« Zablatniško jezero ali Turnersee je plitvo jezero pri Šentprimozu na avstrijskem Koroškem. Ožbej je potemtakem pil nekje daleč od doma v dolini, saj gotovo ni mogoče priti prej kot v dveh ali treh urah iz doline do predgorja Obirja, kjer je po navedbi stala Hudabivška kajža. O teh dimenzijah se verjetno literarna stroka ne bo spraševala, z vidika geografskega okvirja pa tudi tak razmislek ni odveč.

Nadalje pisatelj omenja nekatere kraje in običaje tudi v povezavi z izvrševanjem sodnih funkcij. Tako je omenjena Dobrla vas. »Takat so v Doberli vesi na graščini še topli.« Ali pa: »Na graščini v Doberli vesi bom poskrbel, da Meta ne bo dobila v bližini službe – Hudabivniki pa ne kajže.« Dobrla vas je bila namreč v času, kamor je postavljena zgodba, tudi sedež sodnega okraja.³

V zgodbi zasledimo tudi trditev, da je lahko soseska prepovedala poroko med dvema, katerih otroci bi lahko postali problem soseske: »Karničnik pa je šel še dlje. Izposloval je pri srenji, da je Ožbeju prepovedala ženitev z Meto. Tisti čas so srenje še imele pravico dovoljevati ali prepovedovati ženitve. Ubogi ljudje se niso mogli vzeti, da ne bi zarod padel na breme sosesk.« Gre za področje, ki ne spada več h geografiji, a dobro osvetljuje način življenja in delovanja družbe v preteklosti, ne glede na to, da gre za literarno (umetniško) delo.

Če se še vrnemo h geografskemu okvirju, nanizajmo še nekaj geografskih oznak, ki jih vsebuje zgodba.

»Zaradi tega so bili znani daleč po koroški deželi, vsaj tako daleč, kolikor so se videle Karnice. Te pa so na severni strani Obirja najvišje selišče in je od tod odprt ves svet do Svinje, do Dobrača in tja čez Šentvid.« Zapis lahko razumemo, da pisatelj (ali pa Karničnikova Nana, ki zgodbo pripoveduje) postavlja Karnice visoko pod Obir, od koder je bil razgled daleč na sever po Koroški. Ob drugi priliki omenja, da je karniški svet »... na treh straneh slemena segal dol do doline«, некоč pa baje vse do vrha Obirja. Kakor koli, opis postavlja zgodbo v dokaj določen in omejen prostor, ki ga brez težav geografsko dojamemo.

Malo naprej beremo: »Vrh slemena, koder rase zdaj črn les, so pokrivala položna polja, pri hiši se je redilo čez trideset govedi in čez sto ovac, razen

tega sta spadali k hiši še dve, ob vznožju slemena ležeči bajti, katerih vsaka je tudi zmogla nekaj volov.« To je dober opis večje kmetije, ne glede na resničnost zgodbe. Še več, oznaka črn les pomeni iglaste gozdove in iz zapisa razberemo še to, da so se razbohotali po propadu kmetije. Tudi pisateljeva navedba števila živine je povsem realna.

In nato: »Ko je bilo Ožbeju dvajset let, je prišla k hiši za iberžnico⁴ Hudabivška Meta iz belanskih globač.« Spet omemba doline Bele ali pa morebiti območja okrog samega naselja Bela (Vellach). Geografi sicer ne bomo rekli globače, a se v besedi takoj razpozna z globokimi dolinami razrezano površje med Jezerskim in Železno Kaplo (Bad Eisenkappel). In tudi tu izvemo še nekaj o življenju majhnih kmetov, kajžarjev: »Hudabeli so bili kajžarji, ki so se preživljali z dninarstvom, z divjim lovom, s kresanjem smole in s prodajanjem črnega ogla.« Kratko in jasno, brez literarno-umetniških okraskov. Podobna je tudi oznaka Mete nekaj odstavkov naprej: »Meta je morala delati tako rekoč noč in dan; poleti je hodila na dnine, pozimi je predla doma, pletla slamnice, jerbace in koše, delala leseno orodje, žlice, kuhlje, solnike, žličnike, z eno besedo: prijala je za vsako delo, ki ji je prišlo pod roke. In ni bilo dela, ki bi mu ne bila kos! Soseska jo je poznala kot najboljšo dninarico, ki ji nobena pot ni bila predaleč, nobeno vreme pregrdo.« Ne bo nas zanimal njen lik in podoba, temveč delo, ki ga je opravljala. Ne glede na literarno distanco vnovič zvemo še nekaj o tamkajšnjih starih opravilih in pol obrtnemu delu. Ko nekje pri koncu zgodbe preberemo še o Hudabivških otrocih: »Zunaj v svetu so iz pastirjev postajali iberžniki, mali hlapci, drvarji, dninarji, kovači, knapi, iz pastiric kravarice, dekle«, to ne samo zaokroži to tematiko, ampak pisatelj nakaže že nov proces na podeželju, da so kmečki ljudje iskali službe tudi izven kmetijstva (deloma to velja za kovače, zlasti pa za rudarje, ki jih na Koroškem ni bilo malo).

Ko so Meto izgnali s Karnic, se je zgodilo naslednje: »Meta je čez nekaj tednov, ko so se ji zacelile roke, odšla služiti v samoto kraj Drave, od koder se je vrnila v materino bajto roditi – sina. Rada bi mu dala očetovo ime, ali duhovnik ni dovolil, da bi se obnavljal kakršen koli spomin na Karnice. Otrok je dobil ime – Gal.« Pisatelj nadaljuje: »Po porodu je pustila Meta tri tedne starega otroka svoji materi ter je odšla služiti na pliberško stran, skoraj štiri ure hoda daleč; v bližini si je zaradi zamere na Karnicah nihče ni upal vzeti v službo,

⁴ Po SSKJ iberžnik -a m (f) nar. koroško hlapec, ki nima določenegega področja dela: šel je k hiši za iberžnika; volar in iberžnik. Iberžnica torej dekla za vsa opravila.

³ Višje, torej deželno sodišče pa je bilo v Celovcu.

Pisatelj nakaže tudi že nov proces na podeželju, da so kmečki ljudje iskali službe tudi izven kmetijstva (deloma to velja za kovače, zlasti pa za rudarje, ki jih na Koroškem ni bilo malo).

njej pa je bila ta oddaljenost prav dobrodošla, ker se je izognila karniškemu zajedanju in hudim jezikom.« Spet bomo pozorni na omembo Drave in Pliberka (Bleiburg). Če ne drugega, korak za korakom spoznavamo koroško pokrajino; pa tudi štiri ure hoda daleč je realen in ne fiktiven, nerealističen podatek.

Omenja se tudi »najbolj koroška od koroških gora«, Peca (2125 m), kamor je Meta odšla služiti, pa ponovno Bela in Jamnica, od koder je bila nesojena Ožbejeva žena. Kje naj bi bila omenjena Jamnica, težko rečemo, je pa zaselek Jamnica tudi v pogorju Strojne nekaj km severno od Šentanela). Malo pred koncem zgodbe je omenjena tudi Olševa, tik pred koncem pa še Dobrač, Svinjska planina (Svinja) in Golica, s čimer je zaokrožena omemba koroških gora, med kraji pa so kot zadnji kraj omenjene še Tinje.

Preko zgodbe tako korak za korakom spoznavamo koroško zemljo (v času, ki ga opisuje novela, je to del avstrijske dežele Koroške, ki je po koroškem plebiscitu 10. oktobra 1920 postala tudi del iz Avstro-Ogrske nastale Avstrije). Spoznavamo njeno pokrajino, še zlasti pa odnose na podeželju – tako v okviru vasi kot kmetij. Pisatelj nam tako ne samo podrobno, ampak pisateljsko slikovito opiše takratne socialne in družbene razmere ter odnose, celo nekatere starejše običaje, ki so kasneje k sreči izginili (žganje prešušnice s predivom in sodni tepež). Ob vsej simboliki in po zapisu Slodnjaka (1968, 78) celo pravljčnosti novele, nam

pisatelj sporoča še mnogo več kot razberemo na prvi pogled, zato je smiselno tovrstna dela obravnavati z več vidikov tudi v šoli.

Boj na požiralniku

Boj na požiralniku je druga Prežihova novela, ki jo obravnavamo v tem prispevku; precej drugačna z geografskega gledišča, a sodi v enoten sklop, ki ga dijaki obravnavajo pri književnosti v gimnaziji.

Če bi skušali kratko povzeti Boj na požiralniku, bi lahko prepisali kar kakšno na spletu objavljeno obnovo, ki jo je tam objavil eden izmed dijakov: »Zgodba opisuje Dihurjeve, ki so živeli na zelo težavni zemlji, saj so jim ob vsakih padavinah požiralniki uničili skoraj ves pridelek. Zato so otroke za preživetje pošiljali delat na Osojnikovo kmetijo, kjer so delali kot pastirji ...« (Splet 1: <https://www.domacebranje.com/boj-na-poziralniku/>). Po Slodnjaku (1968, 77) bi dodali, da je hotel pisatelj prikazati »... nesmiselno in, dà, celo tragično pogubnost individualnega garanja na premajhnih in premalo rodovitnih posestvih.« Toda nas ne zanima obnova zgodbe, ampak njen geografski okvir; v katero pokrajino je zgodba postavljena, kakšen je njen opis, katera ledinska in naselbinska imena se pojavljajo, kakšna so imena gospodarjev, v celoti gledano pa tudi vse, kar je v povezavi s socialno-ekonomsko strukturo.

Če bi skušali kratko povzeti Boj na požiralniku, bi lahko prepisali kar kakšno na spletu objavljeno obnovo, ki jo je tam objavil kateri izmed dijakov.

Slika 2: Spomenik Prežihovemu Vorancu pri Kotljah.

Če bi se pri Dihurju reklo pri Plazovniku, bi bilo z geografskega vidika zelo jasno, za kaj gre.

Če se najprej ozremo na Boj na požiralniku, je ta postavljen na avstrijsko Koroško. Sprva smo glede tega negotovi, saj pisatelj zapiše: »Dihurjev svet je ležal na zgneteni grudi ogromnega plazu, ki se je v starih časih udrl visoko na gori in do gole skale vse poplaknil v dolino.« To je za umestitev dogajanja dosti premalo⁵ – gore in plazovi so namreč marsikje, a kasneje se omenja Pliberško polje, v povezavi z zadrugo, v katero se je Dihur včlanil, pa tudi to, da (od nje) »... prejema vsakih štirinajst dni neki list, ki ga ne zna brati, ker je nemški pisan.«

Ni več dvoma, nemško pisano časopisje je povezano z Avstrijo. In že prav na začetku zremo še precej več: »Dihurjeva bajta je imela pet njiv, na največjo je prišlo nekaj okrog dva birna⁶ posetve. Kadar so spomladi, ko je macesen na gori že ozelenel, Dihurjevi začeli z oranjem, so sosedje rekali: »Pri Dihurjevih že spet zemlja gori!« Zdi se, da sedaj vemo za vse geografske okoliščine, dejansko pa pravzaprav ničesar prav natančno: vemo, koliko je bilo njiv, kako pa so bile velike, pa ne. Toda, če sta bila za največjo potrebno dva birna (160 kg) semena, potem to niti ni bilo tako malo. Za jaro pšenico npr. velja, da je za hektar veliko njivo potrebno 200-240 kg semena (splet 1). Dihur je potemtakem moral imeti skupno vsaj dober hektar njiv. Orali so ne prav zgodaj spomladi, kar dokazuje omemba ozelenjenega macesna na gori, čeprav na splošno velja, da je potrebno jara žita sejati pravočasno: »... takoj, ko se tla ogrejejo na 3 °C in se brazde dovolj osuše za setev. Nobene nevarnosti ni, če po setvi zapade sneg ali pritisne mraz. V Vipavski dolini in v Slovenski Istri lahko jarine sejemo že v februarju, drugod pa v marcu. Setev po aprilu odsvetujemo. Pri zakasneli setvi je pridelek nižji, ker jarina hitro preide v klasenje in slabo razrašča ter ima manjše število klasov. Če se setev iz kakršnih koli razlogov zakasni, je najbolje, da sejemo ječmen, ki najbolje med jarinami prenese pozno setev« (splet 1). Pomen zapisa, da je takrat pri Dihurjevih gorela zemlja, pa je lahko večpomenski. To si lahko razlagamo tudi z živo rjavkasto ali rdečkasto prstjo, če že ne s tem, da se je ob oranju iz zemlje kadila tudi sopara, če je sonce ogrelo sveže zorane brazde, kar bi lahko bilo podobno požaru. Hladnik (<http://lit.ijs.si/bojnapoz.html>) poleg teh dveh razlag omenja še pet drugih.

5 Opozoriti gre na ogromen podor pod J pobočjem Dobrača. Eden največjih se je zgodil že v prazgodovinski dobi, zelo velik pa tudi ob furlanskem potresu 25. januarja 1348. Slednji je obsegal 150 mio. m³ grušč in po legendi pod seboj zasul 17 vasic. Danes ugotavljajo, da se je grušč sesul na isto območje kot pri prvotnem podoru, kjer pa ni bilo vasi. Velik podor se je zgodil tudi s 16./17. januar 2015 v Rdeči steni (Rote Wand). Aktualen zapis o udorih na Dobraču je mdr. od M. Zorna v Geografskem vestniku (http://zgs.zrc-sazu.si/Portals/8/Geografski_vestnik/gv74-2-zorn.pdf).

6 PO SSKJ: Biren biren -rna in bírenj -rnja m (i) nar. prostorninska mera, navadno za žito, približno 80 l.

Ampak, pustimo to in pogledjmo, kaj še zremo o Dihurjevi kmetiji. Že zgoraj smo omenili, da je Dihurjev svet »... ležal na zgneteni grudi ogromnega plazu, ki se je v starih časih udrl visoko na gori in do gole skale vse poplaknil v dolino. Zaradi tega se je pri hiši pravzaprav reklo pri Plazovniku, vendar je vsa soseska že od nekdaj uporabljala ime Dihur.« S tem pisatelj pove vse bistveno; kmetija je obsegala zelo neprimeren svet za kmetovanje, še zlasti, če vemo, da so skušali nekdaj čim več površin nameniti njivam, torej orati. Za to je bila opisana zemlja vsekakor neprimerna. Zato ni čudno, da je bil pridelek običajno boren: »V suhih letih, ako vigredi ni žgal suhi veter in je bilo brez toče, so Dihurjeve njive dajale po navadi štirikratno seme. To je bila že dobra letina. V mokrotnih letih pa so včasih komaj seme vračale.« Toda naslednji stavek nas pozitivno preseneti: »Nekoč je dal oves na njivi »spodnja čeljust« desetkratno seme. Ko je takratni Dihur stresel zadnji, dvaindvajseti biren v predal na podstrešju, je vzdihnil: »Tako bi nosil vse življenje ...« Res, takšna letina v opisanih okoliščinah res ni bila slaba, a kaj ko se v zgodbi to nikoli več ne ponovi: »Bilo mu je (Dihurju) takrat sedemdeset let. Za spomin na tako letino je vsekval v podboj gumna letnico 1876. Take letine od tistih dob ni bilo nikoli več.«

Ali si znamo predstavljati, kakšno zemljišče pisatelj pravzaprav opisuje? Bolj ali manj je jasno, da je bil svet mokrotan in ilovnat. V zgodbi je to videti tako: »Svet, katerega je obdelovalo že toliko Dihurjevih rodov, da nihče začetka ni pomnil, je bil mokrotan, ilovnat. Povsod je silila iz njega sluzasta mokrota, ki se ni dala osušiti. Niže v dolini so vreli na dan številni studenci. Stari ljudje so pravili, da gora na tem mestu stiska vodo iz sebe. Svojevrstna pošast so bile mlakuže, kjer je mokrota posebno močno udarjala na dan. Te mlakuže so Dihurji imenovali »požiralnike«, menda zaradi tega, ker so požirali, uničevali rast. Požiralniki so se prestavljali po vsem polju. Včasih je tak požeruh deloval na enem mestu nekaj let, posrkal vase vso rušo s svojimi požrešnimi čeljustmi, potem se je pa potuhnil pod zemljo in se nenadoma pojavil kje na drugem koncu in znova začel svoje razdejanje. Včasih je nemu takemu potuhnjenju sledilo več novih požeruhov. Temu so Dihurji rekali: »Požiralnik se je rodil!«

Pisatelj opisuje požiralnike, ki to pravzaprav niso oziroma niso takšni, kot jih poznamo na krasu (ponori) ali ponekod drugod v debelejših plasteh zemlje (prepadi). Slednji namreč nastanejo tako, da voda naredi v prsti večje podzemne rove, v katere se udara zemlja, voda pa jo po rovu odnaša naprej. Tu gre za obraten pojav, ko je voda ob neprepustni plasti ali ob združitvi več vodnih poti prihajala na dan. Je pa pisatelj – resda le

obrobno – omenil, da so tudi požirali prst⁷. Pisatelj je z uporabo literarnih izraznih sredstev položaj še zdramatiziral s tem, da Dihurji niso hoteli le odvajati vode, ki je na teh mestih prihajala na površje, ampak se dokopati v globino do pravega izvira. Ni povsem jasno, zakaj, saj se izviranja vode na tak način ne da ustaviti, lahko le ustrezno uredimo odtekanje vode.

Vemo, da se zgodba odvija pri Dihurjevih (ki so jim včasih rekli tudi pri Plazovniku) nekje pod neimenovano goro. Gotovo je imel pisatelj vzrok za to, da je ni poimenoval, kajti to je pri njem bolj izjema kot pravilo, saj v tem delu in Samorastnikih omenja kar nekaj gora. Ko opisuje neko sušno leto, zvmemo še za vrhovce in poljance: »Vrhovci in poljanci so preklinjali in od cerkve do cerkve so se vile procesije, ki so prosile za dež.« Z geografskega vidika bi to bili najverjetneje lahko kar hribovci in dolinci.

V zgodbi so problemi Dihurjevih moča, dež in voda⁸, ravno nasprotno kot je veljalo za dolinske kmetije na sušni, prodnati zemlji nekje ob Dravi ali njenih pritokih. Ko je nekega dne prišel k Dihurju svak, je bil namen njegovega prihoda: »Pridelke bo suša uničila, v obližju ni pravega zaslužka, zato se je namenil v nemške kraje k tesačem. Nekaj njegovih znancev je že tam in se hvalijo. Prišel je po Dihurja, da bi šla skupaj in da bosta drug drugemu pomagala.« Moram zaradi kruha! ...« Ker je suša kmetijam v dolini lahko vzela mnogo pridelka, so si ljudje pomagali z dodatnim zaslužkom s tesanjem na Svinjški planini. Takole gre zgodba: »Dihur⁹ je pristal. Prihodnje nedelje sta odšla z natrcanimi cekarji na Svinjsko planino, ostala tam tri mesece, delala po šestnajst ur na dan, se pekla na soncu in smoli in živela ves čas od koruzne moke in slanine. Kljub živinskemu trpljenju pa Dihurja ves čas ni obiskala božjast. Ko sta se po mali gospojnici¹⁰ vrnila, sta imela vsak sto goldinarjev v žepu. Polovico je Dihur odrajtal za dolg, iz ostanka pa je pokril hišo in hlev.« Tesanje je v zgodbi tako med redkimi dejavnostmi, ki ni neposredno vezana na kmečko

delo – le na začetku zgodbe pisatelj omenja še rudarje v Mežici: »Dva Dihurjeva strica sta ostala pri rudarjih v Mežici. Nikoli nista prihajala domov, pri bajti pa je nastala legenda o njunem čarobnem, gosposkem življenju.« Tudi ta stavek je zelo poveden: bolje kot bajtarjem se je (tudi v resnici) godilo rudarjem, zato so jih prvi pogosto idealizirali.

Socialno-ekonomsko razslojenost takratne družbe oziroma podeželskega prebivalstva spoznamo iz enega redkih dialogov, ki potekajo med očetom in otroki. Zelo nazoren dvogovor pove naslednje: »Medtem ko so otroci strmeli v daljno obzorje, se je Dihur zamaknil v razprostrto pliberško dobrovo. Žitne barve, ki so se prelivale med osmojenimi borovimi gozdovi in se topile v soparo, so ga popolnoma osvojile, da je obležal nepremično na trati.

Tedaj so otroci utihali in tudi oni zrlji v pravljico daljino prečudne, njim nepoznane dežele. Vsa širna dobrava je blestela v zorečem žitu ali ajdovem cvetu. Bila je kakor potica, ki zapeljivo dehti in se smehlja.

Čez čas so prekinili zamaknjenost:

»Tam, kjer je toliko žita, ne manjka kruha.«

»Ne manjka ga bogatim, ali manjka ga revnim!«

»Ali so tudi tam revni ljudje?«

»Tudi tam, toda laže se živi kakor tukaj v hribih.«

Mahoma:

»Čigavo je tisto polje?«

»Grofovsko in kmečko.«

»Koliko krav ima grof?«

»Sto krav! ...«

Otrokom je bila daljna dežela še toliko bolj nedoumljiva, ker tam (na pliberški ravnini) še nikoli niso bili, poleg tega pa je bila vsa drugačna; od žita zlata, od ajde pa vsa cvetoča. Pisatelj je vse to znal lepo ilustrirati. Kot tolikokrat drugje, je tudi tu omenjen grof, ki seveda ne spada v družbeni sloj kmečkih ljudi, ampak takrat še vedno privilegirane plemstva. Je pa res, da se je tu omenjeni grof ukvarjal tudi s kmetijstvom, verjetno pa še s čim drugim, pa v zgodbo ni vključeno.

Tudi iz te zgodbe veje nazorna delitev kmetov na gruntarje in bajtarje, čeprav iz zgodovine poznamo še vrsto vmesnih stopenj. Zvmemo pa, da so bila tudi kmečka opravila na nek način različno vrednotena: najnižje so bili pastirji, višje pa volarji in kravarice. Pisatelj o tem zapiše: »Komaj so se mladi Dihurji dobro znebili plenice, so se že razpršili po svetu po raznih pastirskih službah. Po navadi so Dihurji napredovali do volarjev, Dihurke pa do kravaric, le redkokdaj se je pripetilo, da se je kak Dihur priženil na kako bajto ali Dihurka omožila na grunt.« Naj omenimo še to, da se večkrat omenjajo tudi hlapci in dekle, enako tudi v

7 Tudi ta pojav v Sloveniji ni redek, saj se pojavlja povsod tam, kjer je plast preperine oz. prsti relativno debela. Voda skozi prst pronica v globino kašen meter ali dva, nato pa se ob bolj neprepustni podlagi združi v manjše podzemne tokove. Če se podzemni vodni rovi povečajo, se lahko zgodi, da se prst nad njimi udre in nastane požiralnik oziroma jama. Ob vznožju pobočij prihaja voda pogosto na površje, najpogosteje kot občasni izviri, saj so lahko ob sušah ti vodni rovi tudi suhi.

8 Pisatelj pove o tem tako: »Prihodnje leto je vso pomlad neprestano deževalo, rast ni mogla nikamor, žita so rumenela in se vedno bolj vdiral v tla. Po senčnih krajih in nižavah je med kmeti kmalu začelo vreti in zopet so se začele prošnje za lepo vreme. Dihur je žalosten postopal okrog svojih njiv ter se z družino vred pridno udeleževal prošnji; razen tega je prispeval tudi goldinar za tako procesijo.«

9 Mišljen sin od prvega omenjenega Dihurja – tistega, ki je po očetu Dihurju prevzel kmetijo in ga je metala božjast.

10 Mala Gospa ali mala maša; Marijin praznik, ki se praznuje 8. septembra.

V zgodbi so problemi Dihurjev moča, dež in voda, ravno nasprotno kot je veljalo za dolinske kmetije na sušni, prodnati zemlji nekje ob Dravi ali njenih pritokih.

Samorastnikih, o katerih smo pisali zgoraj. Med hlapce so sodili tudi *iberžniki*, ki so opravljali splošna dela.

V noveli je pisatelj uporabil naslednja imena kmetij: Košuta, Osojnik, Komljen, Jaromil, Sušnik, vse na Koroškem. Zanimivo, da je samo v središče dogajanja postavljena neimenovana kmetija, gospodarja pa označi po domače kar za Dihurja ali Plazovnika.

Ko se počasi bližamo koncu novele, je nemogoče, da ne bi trčili v osrednji problem – požiralnik. Zgodba doseže tu svoj dramatični vrh. Dihurji se spopadejo s požiralnikom in boj je zagrizen. A lahko bi rekli, da Dihurji dosežejo pirovo zmago: požiralnik je premagan, a oče Dihur je smrtno ranjen, ker se nanj usuje gmota kamenja in zemlje. Tako gre zgodba: *»Dihurji so od zglavja požiralnika do ozar izkopali drago, lepo med krompirjevimi brazdami, da pri tem niti enega grma niso poškodovali. Draga pa ni zajela niti tretjine mokrote. Zemlja je začela kipeti v vedno večjem krogu in na obronkih so slinili novorojeni požeruhi. Mokrotne čeljusti so se odpirale in grozile požreti celo repišče.*

Tedaj so se Dihurji zakadili v kipečo zemljo s krampi in motikami. Podžigala sta jih strast in srd.

Razparali so površje vzbokline in ji z globokim rovom prodrli v osrčje, kjer je bil izvir njihove nesreče. Medtem ko so od kraja še čuvali krompirjeve sadeže, se jih izogibali in posamezne grme z rokami prenašali na suhi svet, jih je boj kmalu popolnoma obsedel. Videli so le še sluzaste čeljusti, ki so segale po vedno večjem delu njive. Besno so vrtali za novimi slinastimi ranami, odpirali jim žile in jim izcejali rjavi strup v globok kanal, ki so ga izkopali od glavnega vira čez vso njivo do ozar.

Bosi in gologlavi, pokriti z blatom, so vrtali kakor krti. Pri tem niso čutili ne utrujenosti ne lakote. Dihur sam je oral pri zglavju glavnega požiralnika in mu brez oddiha razkopaval rebra. Mladi Dihurji pa so napadali ostale izvirkice, kidali zemljo in raztegovali mrežo odtokov v glavni kanal. Doma je ostala samo Micika.

Zelena njiva se je kmalu spremenila v široko, rdečkasto krtino, ki se je videla daleč po soseski. Sosedje so hitro uganili, kaj to pomeni.

»Dihurji se spet dajejo s požiralniki!«

Zapisali smo že, da je gospodarja globoko v rovu zasula zemlja, nakar so ga otroci potegnili iz zemlje in odnesli v hišo, kjer pa se očetu v mukah življenje izteče:

»Polagoma se je Dihur umiril in zdelo se jim je, da spi. Tiho so se umaknili na ležišča, pustili pa so brleti

luč na mizi. Ponoči jih je nenadoma zbudil očetov glas:

»Koliko je ura?«

Oba, Neč in Pungra, sta zdirjala na dvorišče, pogledala na zvezde ter se takoj vrnila.

»Kosci so nad Uršljo goro, žanjice nad Svinjsko planino in grabljice nad Golco.«

»Potem je dve!«

A vendar je oče proti jutru umrl. Zgodba se nato kaj hitro konča. Najprej hočejo mladi Dihurji očeta pokopati na skrivaj, nato pa vendarle obvestijo Sušnikovega strica. Ko se vse to razve, prihitijo k hiši še župan, žandarji in raznorazni ljudje, naslednji dan pri fari zazvoni staremu Dihurju popotnico, mladi Dihurji pa morajo v svet, saj Dihurjevine ni več: *»Po pogrebu je tuja roka razdrla Dihurjevo gnezdo. Dihurje so potaknili po službah, zapuščino večnih požiralnikov pa je prevzel bogati sosed.«*

Epilog je kratek, poveden, skoraj suhoparen in kot tak povsem dovolj. Zgodilo se je to, kar je bilo edino mogoče in bi se zelo verjetno tudi v realnosti.

Sklep

V obeh novelah spoznamo južni del avstrijske Koroške. Pokrajina je v Samorastnikih opisana izredno slikovito in predstavljivo, v Boju na požiralniku pa dokaj splošno, nedoločno, tudi nenatančno. Z geografskega vidika niti ne moremo ugotoviti točnega kraja dogajanja, saj nam oznaka pod goro ne pove kaj dosti. Bistveno več zveemo o zemlji, prsti. Geografom si ni težko predstavljati, kakšen svet so Dihurji obdelovali in kakšen pojav so tamkajšnji požiralniki. V Samorastnikih je okvir pripovedi širši, saj se pisatelj ne omeji le na eno (Karničnikovo) kmetijo, ampak v zgodbo vpleta širšo okolico, kjer vključi kar nekaj krajevnih in pokrajinskih imen. Ob prebiranju novele dobi bralec jasno predstavo o pokrajini, kjer se zgodba dogaja. Z geografskega vidika je dobro to, da pisatelj opis kljub občasnim okraskom bistveno ne odstopa od realnega stanja. V obeh novelah so natančneje in še bolj subtilno kot pokrajina sama prikazani socialni in ekonomski odnosi, s čimer lahko dobimo vsaj približen vpogled v širši okvir obeh zgodb. Veliko zveemo tudi o ljudeh in običajih, a moramo ob tem odmisлити posebnosti literarne smeri, kateri je pisatelj pripadal. Ugotavljamo, da z vidika literarne analize geografija sicer ne more prispevati večjega deleža, lahko pa bistveno prispeva k osvetlitvi dogajalnega prostora, kar tudi ni nezanemarljivo.

Epilog je kratek, poveden, skoraj suhoparen in kot tak povsem dovolj. Zgodilo se je to, kar je bilo edino mogoče in bi se zelo verjetno tudi v realnosti.

Literatura

1. Čeh Steger, Jožica (2010). Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele. *Jezik in slovstvo*, letnik 55, številka 3/4, str. 53–62. Dostopno na: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-BD2C9QWY/6a899fdd-3020-43e0-811a-c234a4171fad/PDF> (28. 4. 2017).
2. Hladnik, Miran: Prežihov *Boj na Požiralniku* in metodološka vprašanja analize pripovedne proze. Dostopno na: <http://lit.ijs.si/bojnapoz.html> (28. 4. 2017).
3. Koler, Samo, 2000: Spremna beseda. Prežihov Voranc: Samorastniki. Gyrus.
4. Kuhar, Lovro (Prežihov Voranc), 1995: Boj na požiralniku. Samorastniki. V: Od Ivana Preglja do Cirila Kosmača. Izbor Novel. Zbirka Klasje, III. letnik. Ljubljana: DZS.
5. Mihurko Poniž, Katja (2000). Materinstvo kot umetnostni motiv in njegova upodobitev v povesti Samorastniki. *Jezik in slovstvo*, letnik 46, številka 1/2, str. 5–18. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-DTKMLCL9/?query=%27keywords%3dPre%5%beihov+Voranc%3a+Samorastniki%27&pageSize=25> (28. 4. 2017).
6. Pogačnik, Jože (1983). Kako so narejeni Prežihovi samorastniki. *Jezik in slovstvo*, letnik 28, številka 7/8, str. 279–284. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-BH5F1Z7G/?query=%27keywords%3dPre%5%beihov+Voranc%3a+Samorastniki%27&pageSize=25> (28. 4. 2017).
7. Poženel, Anka (2012). Setev jarih žit, jara pšenica, jari ječmen in oves. Dostopno na: http://www.kmetijskizavod-ng.si/priponke/Aktualno/JARINE_2012.pdf (28. 4. 2017).
8. Slodnjak, Anton (1968). Proza Prežihovega Voranca. *Jezik in slovstvo*, letnik 13, številka 3, str. 75–83. Dostopno na: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-VTKBZTOV/13e181e7-0a09-4b65-b90c-75219b7ebbb7/PDF> (28. 4. 2017).
9. Učni načrt. Geografija – splošna, klasična, ekonomska gimnazija. ZRSŠ in Ministrstvo RS za šolstvo. Ljubljana. Dostopno na: http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/media/pdf/un_gimnazija/geografija_spl_gimn.pdf (28. 4. 2017).
10. Zadavec, Franc (1958). Prežihovi Samorastniki v Kondorju. *Jezik in slovstvo*, letnik 4, številka 1, str. 20–21. Dostopno na: <http://www.dlib.si> (28. 4. 2017).
11. Zorko, Zinka (1993). Dialektizmi v Prežihovi zbirki Samorastniki. *Jezik in slovstvo*, letnik 39, številka 2/3, str. 55–64. Dostopno na: <http://www.dlib.si> (28. 4. 2017).

Foto: Anton Polšak